

Gyulai Iván

*A fenntartható
fejlődés*

Oktatási kézikönyv tanároknak

2 *Tartalom*

Mit jelent a „fenntartható fejlődés” fogalma?	3
Út a fenntartható fejlődéshez	6
1. Szemléleti megújulás	6
2. Erkölcsi megújulás, a helyes értékrend megtalálása	11
3. Tudati megújulás – a fenntartható életmód	15
A fenntartható fejlődésre törekvő iskola ismérvei	19

Mit jelent a „fenntartható fejlődés” fogalma?

„A fenntartható fejlődés a fejlődés olyan formája, amely a jelen szükségleteinek kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációit saját szükségleteik kielégítésének lehetőségétől”. (Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága - más néven Brundtland-bizottság – Közös jövőnk jelentése, 1987)

A fogalom első üzenete a generációk közötti igazságosság, a jövőért viselt felelősség. Úgy kell élnünk a jelenben, hogy gyermekeink s majd késői leszármazottaink is megélhessenek e bolygón.

A második üzenet, hogy szükségleteink kielégítésére van csak lehetőségünk, igényeinket a szükségletek szintjére kell mérsékelni. Lehetőségeinket bolygónk eltartóképessége határolja be, ha ennél többet veszünk el a környezetünkből, akkor azt a jövő nemzedékek kárára tettük. **Herman Daly** ezért kiegészítette az eredeti meghatározást: *„A fenntartható fejlődés a társadalmi létminőség folytonos megvalósulása, anélkül hogy az ökológiai eltartóképességet meghaladó módon növekednénk.”*

Daly magyarázó kifejtésére rímel az „addig nyújtózkodj, amíg a takaró ér” közmondásunk. A takaró hosszát ebben az esetben Földünk ökológiai kapacitása, a rendelkezésre álló erőforrások mennyisége és minősége, illetve tudományos-technikai ismereteink határozzák meg. Jelenleg úgy néz ki, hogy bőven kilógunk a takaró alól, vagyis egy fenntarthatatlan világban élünk.

A **Fenntartható Fejlődés Bizottság** az emberiség környezeti, társadalmi és gazdasági érdekeinek összehangolásában látta a fenntartható fejlődés megvalósíthatóságát. A fenntarthatatlansági probléma oka, hogy mivel a gazdasági növekedéstől várjuk, hogy forrásokat

- 4 termeljen a társadalmi jólét megvalósulásához, és a gazdasági növekedés által okozott környezeti és társadalmi problémák felszámolásához, ezért elsőbbséget adunk a gazdasági növekedésnek. Vagyis a gazdasági növekedés válik a társadalom első számú céljává, és ennek a célnak alárendeljük a társadalom többi jóléti célját, többek között a környezet jó állapotát. A gazdaság növekedése érdekében az ember és a természet erőforrássá, eszközzé silányul a fejlesztéspolitika gyakorlatában.

A Bizottság úgy próbált egyensúlyt teremteni, hogy a fenntartható fejlődés egyenrangú pilléreinek tekintette a környezeti, társadalmi és gazdasági fenntarthatóságot. Noha hangsúlyozta, hogy a környezet és fejlődés minden kérdése egy rendszerben létezik, a háromlábú szék koncepciója mégis megalapozta, hogy továbbra is külön beszéljünk környezetről, társadalomról és gazdaságról. Ebben a tekintetben csak annyi történt, hogy mindhárom elé odaillesztettük a szót, hogy fenntartható, és azóta környezeti, társadalmi és gazdasági fenntarthatóságról beszélünk. Sajnos ez a szóhasználat nem jelentett áttörést, értékváltást, sőt a pénzügyi-gazdasági válság éppen arra mutatott rá, hogy válság idején még kevésbé foglalkozunk jólétünk összetevőivel.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a valóságban a három pillér nem egyenrangú. A gazdaságot a társadalom működteti, az nem független a társadalom szemléletétől, értékrendjétől, szándékától. A társadalom a létehez szükséges természeti erőforrásokat és ökológiai szolgáltatásokat a környezetéből veszi el, és ezek mindenkor behatárolják a társadalom lehetőségeit. A természetes környezet tehát a befogadó-rendszere a társadalomnak és a társadalom által működtetett gazdaságnak. A három pillér közötti helyes viszony, ha a társadalom jólétét tartjuk célnak. A jólét megvalósulásának a gazdaság eszköze, a környezet pedig *feltétele* („addig nyújtózkodj...”). A környezet a fenntarthatóság olyan feltétele, amely azt jelenti, hogy adott tudományos és technikai színvonalon nem haladhatjuk meg környezetünk eltartóképességét.

A fenntartható fejlődés nem csak a jelen és a jövő, hanem a jelen generációk közötti igazságosságot is feltételezi. A fenntartható társadalom egy olyan kultúrával (a kultúra tág értelemben az ember és társadalmi, valamint természeti környezete közötti viszonyt rögzíti) jellemezhető, amely nem vesz el összességében többet a környezetéből, mint amennyi erőforrás képes folyamatosan megújulni. Tekintettel arra, hogy az emberiség együttesen használja bolygónk javait, így globális mértékben lenne szükség arra, hogy betartsuk a korlátokat, elosszuk az azon belüli lehetőségeket. Ma is – és a történelem során mindig – a nemzetállamok versengtek a környezeti javakért, a történelem a környezeti erőforrások durvább vagy finomabb módszerekkel történő gyarmatosításáról, egymás kiszorításáról szólt. A fenntartható fejlődés érdekében túl kell lépni az egyéni, vállalati, nemzeti önzésen, a globális együttműködés és felelősségvállalás kultúráját kell elterjeszteni.

A fenntartható fejlődés kifejezés nem adható össze a fenntartható és fejlődés kifejezésekből, és fölösleges azok értelmezésében keresni a fogalom jelentését, hiszen azt a Bizottság egyértelműen meghatározta. Mégis óriási káoszt okoz, hogy a fenntartható szót a szó szoros értelmében használják nagyon sokan, értve ez alatt valaminek az időben történő fenntartását. Ez okozza azt a téves megközelítést, hogy valaki a környezeti fenntarthatóságon a környezet, fenntartható fejlődésen a fejlődés fenntartását, gazdasági fenntarthatóságon pedig a folytonos gazdasági növekedést érti. A fenntartható fejlődés tehát nem jelenti sem a környezet, sem a társadalom, sem a gazdasági növekedés időben történő fenntartását. A fenntartható fejlődés egy olyan viszonyrendszert (kultúrát) jelent az emberek és környezetük között, amely nem sérti a jövő generációk létezésének esélyeit. Ehhez környezeti szempontból fenntartható módon kell nyúlni erőforrásainkhoz, vagyis azokat a megújulásuk mértékén kell használni. Társadalmi szempontból az erőforrások használatából származó javakat és terheket igazságosan kell elosztani a jelen és jövő nemzedékek között, míg gazdasági szempontból a gazdasági növekedést abszolút mértékben el kell választani a környezeti terhelések növekedésétől!

- 6 A három érdek összehangolásának az eszköze a környezeti szempontok megjelenítése a különböző ágazati politikákban (az európai gyakorlatban ezt *szektorális integrációnak* nevezzük). A Bizottság legfontosabb felismerése az volt, hogy minden létező probléma egy rendszerben létezik, és ha ez igaz, akkor az összefüggő problémák nem oldhatók meg elkülönült intézményekkel. Vagyis fel kellene hagyni azzal a szemlélettel és gyakorlattal, hogy minden egyes gondunkra találunk egy jónak vélt megoldást, létrehozunk hozzá egy megfelelő intézményrendszert (jogszabály, hivatal, pénz), majd ezek a külön-külön jónak látott megoldások keresztezik egymást. A jó megoldás az, ha olyan döntéseket hozunk a jövőre vonatkozóan, amelyek megelőzik, hogy társadalmi vagy környezeti gondok szülessenek. Ha nem jönnek létre problémák, mert a jó döntéshozatal megelőzte azokat, akkor utólagos megoldásokra sem lenne szükség. Mindebből következik, hogy rendszerszemléletre van szükség, hogy a rendszerben létező problémákat az összefüggések figyelembevételével tudjuk megoldani. A rendszerszemlélet gyakorlati megvalósulása a szokásos ágazatok felett átívelő, egységes intézményrendszer.

Út a fenntartható fejlődéshez

1. Szemléleti megújulás

A fenntartható fejlődéshez vezető út egy szemléleti megújulással kezdődik, melynek lényege a rendszerszemlélet, a rendszerben való gondolkodás. **A rendszerszemléletű gondolkodás** nélkülözhetetlen annak megértéséhez, hogy a környezet és a fejlődés minden kérdése egy rendszerben létezik, továbbá hogy minden cselekvésünknek környezeti és társadalmi következményei vannak a jövőre nézve. A jobbára analitikus szakismertetekre osztott oktatás, a szektorokra elkülönülő gazdaság alkalmatlan arra, hogy az egységes világot, annak összefüggésrendszerét megértsük, hogy cselekedeteink hatásait előre tudjuk vetíteni. A szemléleti megújulás eredménye, hogy a problémákat ok-okozati összefüggésben látjuk, és ennek megfelelően rendszerben, egységes intézményrendszerrel kezeljük.

Rendszerszemlélet: A fenntarthatatlan világ ok-okozati összefüggéseinek körkörös modellje

7

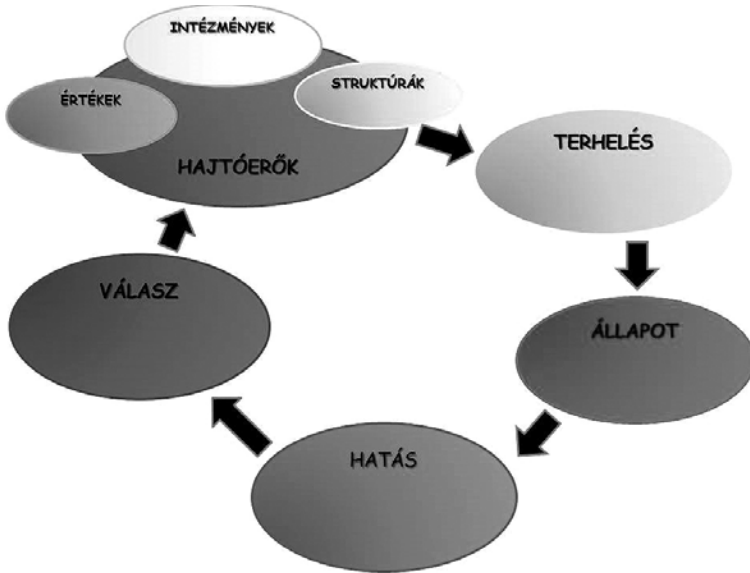
A fenntartható fejlődés összekapcsolja a fejlődés gazdasági és társadalmi vonatkozásait a környezeti kérdésekkel. Ezért a fenntartható fejlődés mint multidiszciplína alkalmas arra, hogy a különböző ismereti területeket összekapcsolja, és hogy azokat rendszerbe foglalja. Elsődleges célja, hogy rendszerszemléletet közvetítsen, hogy rámutasson: a világ különállónak vélt problémái egy rendszerben léteznek, és nem oldhatók meg elkülönült intézményekkel és ismeretekkel.

A fenntartható fejlődés szemlélete a rendszerszemlélet, amelyre mindenkinek szüksége van, függetlenül szakmai irányultságától. A rendszerszemlélet segít megérteni a világ átfogó problémáit, és értelmet ad a parciális ismereteknek azáltal, hogy kirajzolja a különböző ismeretek összefüggéseit a mindennapi élet történéseivel.

Az összefüggések megértésének az alapsémája az ok-okozati összefüggések keresése. Teljesen nyilvánvaló, hogy minden történésnek oka van, és az is nyilvánvaló, hogy az okozatok visszahatnak az okokra. Az ok-okozati összefüggések rendszere nem lineáris. Az okok meghatározzák az okozatokat, az okozatok pedig visszahatnak az okokra.

Ahhoz, hogy a rendszerek bonyolult ok-okozati összefüggéseiben el tudjunk igazodni, szükségünk van egy gondolkodási modellre. Ennek a modellnek a megalapozásához jó támpontot nyújt az **Európai Környezeti Ügynökség** által létrehozott gondolkodási séma, amely a környezeti hatások megértéséhez ad útmutatót. (ábra a 8. oldalon)

A környezeti hatások a környezet állapotváltozásának következményei. Ha ugyanis jelentősen változik a környezet egy vagy több állapotjellemzője (pl. kihalnak fajok, megváltozik az éghajlat, savasodik a környezet), akkor az előbb-utóbb közvetve vagy közvetlenül, de hatást fog gyakorolni az ember egészségre, a termelési lehetőségekre, az



ökoszisztémák által nyújtott szolgáltatásokra (pl. az éghajlatváltozás következtében csökken a gabonatermelés hozama a legtöbb tradicionális gabonatermő régióban, a hőhullámok miatt nő a halandóság). Az állapot a rendszer tulajdonságainak összessége. A rendszerre irányuló terhelések befolyásolják a rendszer állapotát azáltal, hogy megváltoztatják a rendszer szerkezetét, és ezáltal meghatározhatatlan időtávon működési változásokat hoznak létre. A hőmérséklet, a szén-dioxid-koncentráció, a biodiverzitás, az erőforrások mennyisége stb. néhány példa az állapot jellemzőire.

A környezet állapotát tehát a környezetet érő terhelések határozzák meg. Ezek származhatnak természetes tényezőkből is, de a mi léptékünkben az ember által okozott terhelésekről beszélünk. A környezetet érő terhelések rendre három félék és egymástól elválaszthatatlanok. Ezek: a természeti erőforrások és a tér felhasználása, valamint az eközben a környezetbe kerülő kibocsátások. (A *terhelések* kifejezést azért használjuk, hogy elkerüljük a *hatás* szó többes jelentéséből következő zavarokat. A magyar nyelvben a hatás jelenti a rá-, be- és kihatást egyaránt.)

A környezet változását okozó terhelések az ember termelői, szolgáltatói és fogyasztói tevékenységéből származnak, melyek elválaszthatatlanok attól az épített környezettől, amit az ember védőburokként vont maga köré. Ez az épített környezet egyrészt a településeket, másrészt az ezeket összekötő és ellátó infrastruktúrákat foglalja magában. Mivel mindezek közvetlen kapcsolatban vannak a környezet terhelésével, megszabják azt, ezért ez már az okok szintje, amelyet ebben a modellben hajtóerőknek nevezünk. A *hajtóerőknek* három szintje van, ez a *strukturális szint*.

A strukturális szint nem véletlenül alakul ki. Az embernek szinte minden tevékenységét bonyolult szabályok határozzák meg, amelyek jogi formát öltenek. Az építési, a településrendezési, fejlesztési, a termelési, a szolgáltatói, a fogyasztói tevékenységek mind-mind szabályozottak. A társadalomra vonatkozó szabályokat létre kell hozni, ismertté kell tenni, és végre is kell hajtani. Ezért itt foglal helyet az oktatás és igazgatás is, illetve minden olyan dolog, amely a társadalom és gazdaság ügyeit intézi. Tág értelemben ezt a szintet intézményrendszernek nevezzük. Az intézményrendszer közvetlen kapcsolatban van a strukturális szinttel, és közvetlenül a terhelésekkel.

Az *intézményi szint* is szigorúan meghatározott, hiszen az intézményes szabályok megalkotásában érvényesülnek a társadalom által vallott értékek, a szemlélet, amivel a világ dolgait megítéljük, az ezekre épülő tudásunk, azok az elképzeléseink, amelyek alapján egy demokráciában a különböző érdekeket a politikai pártok megjelenítik. Ezt a szintet az *értékek szintjének* nevezzük, amely közvetlen kapcsolatban van az intézményrendszerrel, és közvetetten meghatározza a strukturális szintet és azon keresztül a környezeti terheléseket.

Mindez együtt egy adott társadalom kultúráját öleli fel. Ebben az esetben a kultúrát nem a magas kultúra (művészetek) megközelítésben használjuk, hanem tág értelemben, mint az ember és környezetének viszonyrendszerét. A kultúra, amely magában foglalja a viselkedéskultúránkat, a munkakultúránkat, a technikai kultúránkat, a nyelvi kultúránkat,

- 10 az épített kultúránkat, a tárgyi kultúránkat és még sok mindent, nem más, mint az értékeinkre felépülő, állandó változásban lévő felépítmény, amely szerkezetében ötvözi a kultúrák sokféleségét.

Ez tehát a hajtóerők, másként okok rendszere. Az értékek szintje közvetlenül szabja meg az intézményi szintet, közvetetten a strukturális szintet, a terheléseket és a környezet állapotát.

A hajtóerők rendszerét a nem kívánt környezeti hatások módosíthatják az emberi társadalom által adott válaszok alapján. Az éghajlatváltozás nem kívánt hatásai, mint a terméskilátások csökkenése, a betegségek stb., kényszerítik azokat az intézkedéseket, amelyek módosítják a hajtóerők rendszerét. Válaszokat mind az egyének, a vállalatok, a kormányok, vagy nemzetközi szervezetek megfogalmazhatnak. Az egyének életmódot változtatnak, a vállalatok társadalmi felelősséget vállalhatnak, a kormányok jogszabályi változásokat kezdeményezhetnek, forrásokat biztosíthatnak, megváltoztathatják a szakpolitikákat. Nemzetközi szinten pedig globális egyezmények születhetnek, amelyek keretet adnak a nemzeti politikáknak. A kidolgozott válaszok célja, hogy úgy módosítsák a hajtóerőket, hogy azokból kevesebb/minimális környezeti terhelés származzon, amelynek következtében csökken az állapotváltozás és az általa kiváltott negatív hatás mértéke.

A logikai rendszer tehát a következő:

A társadalom által vallott értékek megszabják a társadalom által működtetett intézményeket, amelyek megszabják a rájuk épülő szektorokat. Ezt a hármast nevezzük hajtóerőknek, vagyis ezek a környezeti változások okai.

A hajtóerők megszabják a terheléseket, a terhelések módosítják a környezet állapotát. Ha a környezet állapota jelentősen megváltozik, akkor annak negatív hatásai lesznek az emberre. Amennyiben a negatív hatások nem elviselhetők, akkor válaszokat kényszerítenek ki a társadalomból, és a válaszok módosítani fogják a hajtóerőket, hogy azokból

kevesebb terhelés származzon, és ne változzon meg a környezet állapota oly mértékben, hogy abból jelentős negatív hatás keletkezzen. Amennyiben a válasz következtében hozott hajtóerő-módosítás nem vezet javuláshoz, akkor a választ/intézkedést módosítani kell. A rendszer tehát visszacsatol az okokhoz, ahogyan az okozat visszahat az okra.

A modellben fontos észrevenni, hogy bármely környezeti állapotot is vizsgálom, az azokat alakító végső okok (értékek szintje) mindig közősek. Ez is rámutat arra, hogy a jelenségek rendszerben léteznek, minden látszólag különálló dolog valahol összefügg egy másikkal. Ebből azt is levezethetjük, hogy ha a változásokat a gyökereknél hajtjuk végre, akkor nem csak egy, hanem minden más kérdésre is választ kaphatunk.

2. Erkölcsi megújulás, a helyes értékrend megtalálása

A fenntartható fejlődéshez vezető út első állomását, a szemléleti megfontolásokat az erkölcsi megújulás követi, amelynek a középpontjában a társadalom és az egyén értékválasztása áll.

A társadalmi és természeti környezet jelenlegi állapotának legmélyebb okát az értékek szintjén találjuk meg. Mivel az értékek megszabják az egész erre épülő felépítményt, így a felépítmény minőségét illetően az első számú kérdés, hogy a társadalom, illetve az egyének milyen értékeket vallanak.

Ahogyan a felépítménynek bonyolult szerkezete van, maga az alap, az értékek szintje is bonyolult szerkezettel rendelkezik. Az értékeket sokan, sokféle módon értelmezik. Megpróbáltuk összerendezni ezt a sokféleséget, és bemutatni a különféle értékeket, amelyeket az emberiség egyetemes értékeinek tekinthetünk, vagyis olyanoknak, amelyeket elvileg senki sem vitat.

12 Értékek:

- Jövedelem (pénz)
- Magas életszínvonal (anyagi jólét)
- Élvezetes élet (élmények, kényelem, élvezetek)
- Egészség (testi, lelki, szellemi, érzelmi)
- A környezet jó minősége (egészséges, ép, gazdag természetes környezet)
- Biztonság (személyes, haza biztonsága, béke)
- A szépség világa (művészetek, kultúra)
- Tudás, műveltség, bölcsesség
- Munka, kiteljesedés a munkában, a munka öröme
- Erényes erkölcsi normák szerinti élet (tisztesség, becsület, mértékletesség, nagylelkűség)
- Önbecsülés, identitástudat
- Autonómia (nagyjából úgy élni, ahogyan szeretek)
- Értelmes, teljes, célba ért élet
- Család, családi kapcsolatok fontossága, családi biztonság
- Igazi barátság, emberi kapcsolatok fontossága
- A másik ember méltóságának tisztelete
- Az élet tisztelete
- Másoknak való segítségnyújtás, gondoskodás, együttműködés
- A környezetről, természetről való gondoskodás
- Igazságosság, egyenlő bánásmód a másik emberrel
- Szolidaritás a rászorulókkal, nélkülözőkkel
- Bizalom a másik emberben
- Bizalom a társadalmi, közéleti intézményekben
- Vallásosság, hit

A társadalom által vallott értékek skáláján azt tapasztaljuk, hogy a különböző értékek más-más mértékben képviseltetik magukat, pl. általában az első számú érték az anyagi jólét, és meglehetősen elhanyagolt a testi, lelki, szellemi és érzelmi egészség, az élet teljessége és a természeti környezet minősége. Jóléten az anyagi javak meglétét értjük, míg a jólét az anyagi jóléten túl magában foglalja a nem anyagi értékeket. Az egyes emberek, vagy a társadalom jó élete

nem kizárólagosan az anyagi jóléttől függ, hanem számos érték együttes teljesülésének a függvénye.

Mivel az értékek rendje megszabja a társadalmi felépítményt, ezért ha az anyagi értéket tekintjük elsődlegesnek, akkor minden más is erre fog irányulni az intézményi és strukturális szinten is. Ha a legfőbb érték az anyagi jólét, akkor annak az a következménye, hogy az ember gondolkodásában megjelenik a természet kizsákmányolása, az a hit, hogy uralja környezetét, és azt átalakíthatja saját igényeinek megfelelően. Amennyiben a környezet egyenrangú érték lenne az anyagi jóléttel, akkor az ember önmagát elfogadná a természet részeként, alkalmazkodna hozzá, és nem törekedne átalakítására. Ismereteink szerkezete is követi az értékszerkezetet. A technikai ismeretek tudása azért válik elsődlegessé, mert a technika az ember segítőtársa a természet átalakításában, az anyagi javak megszerzésében. A másféle ismeretek már nem ilyen rangosak, ha nem becsüljük értéként környezetünket, akkor azt sem tudjuk, hogyan kell fenntartható módon, a megújulás mértékén használni.

Az anyagi értékek, a pénz elsősége okozza például a város-vidék közötti különbségek létrejöttét is. A problémalánc ebben az esetben is az értékválasztással indul. Anyagi boldogulást a nagy piacokon lehet elérni, ahol sok a fogyasztó, ahová érdemes termelni, és ahol érdemes eladni, szolgáltatni, mert sokan vannak. Az anyagi boldogulás jobb lehetősége ezért a városokba vonzza az embereket, melynek következtében nő a városok fejlődési potenciálja. Ezzel párhuzamosan a vidék fejlődési potenciálja csökken, a kiüresedő piacokra nem érdemes termelni, hiszen nincs fogyasztó, vásárlóerő. A vidéki infrastruktúra fenntartása fajlagosan egyre költségesebbé válik, hiszen kevesebben osztoznak a költségeken. A folyamat eredményeként az életminőségi mutatók más-más összetevői romlanak városban és vidéken. Városban javul az anyagi jólét megszerzhetősége, de a zsúfoltság miatt romlanak az egészséges élet környezeti feltételei, amely a pénzszerzéssel járó életmóddal együtt kikezdi az emberek egészségét és társadalmi kapcsolatait.

- 14 A termelés, fogyasztás szerkezete is az értékválasztásunkat tükrözi vissza. Ha nem becsüljük a környezetet, akkor elpocsékoljuk környezetünk javait. Nagy anyag- és energiaigényű lesz a termelés és fogyasztás szerkezete, nem törekszünk a hatékonyságra, és termeljük a hulladékok sokaságát.

Bizonyos értékek előtérbe kerülése mindig torzókat szül. Érdekes esete az érték-egyensúlytalanságnak a mauritániai nők hizlalása. Mivel a férfiak a kövér nőket kedvelik és keresik házastársul, ezért a tehetősebb családok hizlalják vagy hizlaltatják a fiatal lányokat, hogy jól tudjanak férjhez menni. Az amerikai társadalomban az emberek a hetvenes években tömegesen estek a túlzott önbecsülés – önimádat érték-egyensúlytalanságába, amely egy individualizálódó társadalomképet rajzolt ki előttünk, benne a beteljesületlen álmoktól szenvedők sokaságával. A jólét, anyagi jólét választásának elsőbbsége miatt nevezük a „fejlett” társadalmakat jóléti társadalmaknak, amelyek ugyan bővelkednek a fogyasztási javakban, de számos más érték tekintetében hiányt szenvednek. A jólétet és a jóllétet tehát úgy állíthatjuk szembe, ha túlhangsúlyozzuk a jólétet és ezért nincs időnk, lehetőségünk a jólléti értékek megélésére.

A jóléti – fenntartható – társadalomban az értékek egyensúlyban vannak a maguk helyi értékén (feltéve, hogy az értékek nem egyenlő súlyúak). Vagyis a jólétet és a jóllétet úgy békíthetjük ki, ha az anyagi jólétre való törekvés mellett minden más érték megszerzésére is törekszünk. Az anyagi jólét kielégítése szinte az összes értékkel konfliktusba tud kerülni, megszerzéséért feláldozzuk az egészségünket, szabadidőnket, emberi kapcsolatainkat, a jó környezeti minőséget. Abban a világképben, ahol a gazdaság válik céljá, az ember és a természet tisztelete elvész, azok eszközzé, erőforrássá silányulnak. Ez rossz erkölcsi üzenet a társadalom számára, sőt az erkölcs erejének hiányában maga a növekedés is megrekedhet. A máig megélt társadalmi, gazdasági és környezeti válságok mind azt igazolják, hogy ha elhanyagoljuk az egyetemes értékek követését a társadalomban, akkor az anyagi jólét megszerzése is veszélybe kerül, vagyis nem a

jólét termeli a jólétet, hanem az egészséges, értékkövető társadalom a jólétet.

15

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a fenntartható fejlődés alapfeltétele, hogy az emberek és a társadalom kiegyensúlyozottan ítélje meg az értékeket. A fenntarthatóság és a társadalmi jólét közé egyenlőségjelet tehetünk.

3. Tudati megújulás – a fenntartható életmód

A fenntartható életmód azt a tudatos életvitelt jelenti, amivel megvalósíthatjuk a fenntarthatóság alapfeltételét, nevezetesen a megújulás mértékén használjuk környezetünket. Minden egyes embernek más és más a feladata ezen a téren. Ma a világon sokkal többen vannak, akik kevésbé terhelik környezetüket, mint azok, akik jelentősen, az emberiség együttesen mégis másfél bolygónyi erőforrást fogyaszt. Attól, mert valaki keveset fogyaszt nem biztos, hogy fenntartható életmódot folytat. A legtöbben a szegénység okán élnek kis ökológiai lábnyommal, de mivel közvetlenül és alacsony hatásfokkal pusztítják környezeti javaikat, az ő életmódjuk sem nevezhető fenntarthatónak. Másrészt, ha tehetnék, ők is szívesen fogyasztanának többet. Ennek a sok-sok embernek a tudatosságát kell javítani, hogy ne a szegénység okán, hanem a tudatosság okán éljenek fenntartható életmódot. Az ő esetükben a tudatossággal párhuzamosan a helyi erőforrások hatékony felhasználásának ismereteit kell gyarapítani.

A másik véglet, hogy valaki nagy lábnyomon él, és tudatában sincs annak, hogy másoktól és a jövőtől veszi el a lehetőségeket azzal, hogy szükségletei felett fogyaszt. Ezek az emberek anyagi egzisztenciájuk miatt megengedhetnék maguknak a hatékony és környezetbarát megoldásokat vagy mások segítségét, de a tudatosság hiányában ezt nem teszik.

- 16 Egyre gyakrabban találkozunk olyan emberekkel, akik környezettudatos életmódot folytatnak, és valóban sok-sok dolgot tesznek másként, példamutatóan. Nehéz azonban azzal szembesülni, hogy még ilyen esetekben is jóval nagyobb az ökológiai lábnyom, mint amekkorát az ökológiai kapacitások megengednének.

A fenntartható életmód megvalósítása érdekében két feladat áll előttünk. Az egyik a technikai feltételrendszer megteremtése, a másik a helyes tudatosság. Míg a technikai feltételrendszerhez a megfelelő ismeretek, környezetbarát technikák stb. szükségesek, addig a tudatosság területe erkölcsi, etikai megfontolásokkal bővül ki.

A fenntarthatósághoz szükséges tudatosság előtt számos akadály áll. A gazdaság által létrehozott negatív környezeti és társadalmi következményekre a társadalom nem kellően érzékeny, mivel a gazdaság által kínált jövedelmek élvezete közvetlen, a termelt károk pedig közvetettek, más régiókat vagy más nemzedékeket terhelnek. Vagyis az anyagi javak előállítása olyan rövid távú érdek, amely háttérbe szorítja a társadalom jövőbeni célkitűzéseit. Ezért az egyéni jólét választása megelőzi az emberi faj fennmaradásának szükségét, az egyéni és a csoportérdekek a társadalmi érdekekkel, a rövidtávú célok a hosszú távú célokkal ütköznek.

Csak egy magasabb erkölcsiség és a folyamatok mélyebb, az összefüggések jobb megértése révén kerekedhetnek felül az emberek az önzésen, a pillanatnyi érdekeken, és érhetik el, hogy – legalább csi-petnyi lemondással – áldozatot hozzanak a jövő érdekében. Ennek hiányában a rövid távú érdekek uralkodnak.

Az emberi természet összetett, hajlamosak lehetünk a jóra és a rosszra egyaránt. A gazdasági növekedésre épülő jóléti életforma az önzést, a szerzést, a versengést állította középpontjába, mert úgy gondolta, hogy ez a nagyobb és jobb teljesítmények elérésének záloga. Ám ebben a világban is emberek tömegei gyakorolják a gondoskodást, a javak megosztását, vágynak a békére, és készek mások szeretetére, szolgálatára.

Mindkét lehetőség bennünk van, csupán választás kérdése, hogy merre indulunk. Egyéni választásunk példa a közösség számára, a közösség választása pedig egyéni választásunk megerősítése vagy megerősítése, hiszen kultúránk, intézményeink visszahatnak ránk.

A fenntartható társadalom nem érdekek, hanem értékek mentén építkezik. Felismeri, hogy a jó erkölcs, a helyes értékválasztás a társadalom legfőbb vagyona. A kölcsönös nagylelkűség, a személyes felelősség, a mérsékletesség mind olyan társadalmi vagyon, amelyek nélkül a társadalom érdekében nem működtethető jól sem a tudás, sem a természeti-, sem pedig a tőkejavak.

Az emberi fejlődés útja az önzés felől az együttműködésen át a globális felelősségvállalásig terjed. Az egyén az én felől a mi (család, közösség, szomszédság) felé halad, majd ezen túlmutatva megérkezik az emberhez, az élő Földhöz, az egyetemességhez. Az önzésre épülő világ hiába sarkallja jó teljesítményre az egyéneket, ha kiüresíti lelkünket, ha megfoszt bennünket értékeinktől és az együttműködés érzésének örömetől. Az együttműködés, a szolgálat az emberi agy természetes kívánsága, hiszen a nagylelkűség gyakorlása működteti az agy örömrész központját. A gondoskodás nemcsak más hasznára, hanem saját egészségünk, testi, lelki, érzelmi, szellemi létünk épülésére is szolgál.

Az igazán érett öntudat felismeri, hogy a valódi szabadság nem az egyén elsőbbsége a közösség felett, hanem éppen annak szolgálata. Éppen ezért ez képezi a legfőbb talapzatát a valódi demokráciának és jóllétnek.

Nagyon sokszor feltesszük azt a kérdést, hogy vajon mit tehetek én személyesen a fenntarthatóságért. Ekkor a válaszoló hosszan belekezd azoknak a technikai ismereteknek a sorolásába, amelyek mai, még meglehetősen szűkös ismerettárunkban fellelhetők. Mielőtt azonban belekezdünk ezekben, jó lenne tisztába tenni saját szerepünket a fenntarthatatlanságban.

- 18 A keleti filozófiák legtöbbje szerint az embernek három, mások szerint négy teste van. Ezek a fizikai, lelki, szellemi, (érzelmi) testeink. Akkor vagyunk egészsékesek (egész-ségesek), ha ezek a testeink harmóniában vannak egymással. A harmónia megbomlása betegséget okoz. Sokak szerint fizikai testünk megbetegedése mögött mindig lelki okok állnak, és ennek kezelése nélkül csekély esélyünk van felgyógyulni testi betegségünkől. Nyilván szellemi fejlettségünk is meghatározó fizikai, lelki egészségünk megélésében.

Egészségünk, belső harmóniánk megszabja a külvilággal folytatott viszonyainkat (kultúránkat), azt, hogyan viszonyulok egy másik emberhez, a közösséghez, amely körbevesz, vagy éppen az egész világhoz, a természethez. Amennyiben kiegyensúlyozott vagyok harmónia árad belőlem, és képes vagyok békében élni a környezetemmel.

Arra a kérdésre, hogy „mit tehetek én a fenntarthatóságért?” a legjobb válasz, ha megvalósítom belső harmóniámat. Ebben a belső harmóniában igénylem a környezetemtől a legkevesebb energiát. Ha testileg egészséges vagyok, nem kell a technikát vagy másokat segítségül hívnom, nincs szükségem ezek energiáira, sőt mivel egészséges vagyok, képes vagyok másokon segíteni.

Összefoglalva:

A fenntartható társadalom elérése nem azt diktálja, hogy óriási pénzeket áldozzunk a jelen társadalmi és környezeti problémáinak technikai megoldására, hanem hogy megszüntessük azokat a mechanizmusokat, amelyek újratermelik a társadalmi és környezeti problémákat.

A problémák csillapítása nem technikai jellegű feladat, inkább az ember és környezetének viszonyrendszerét kell átértékelnünk, új etikát, szemléletet, megközelítéseket, a helyes értékeket kell létrehozunk. Ezeket a változásokat nehezebb elérni, mint technikai válaszokat keresni a fennálló kérdésekre.

A fenntartható életmódot nem lehet csak az oktatáson keresztül megvalósítani, egyszerre minden irányból változásokra van szükség. Meg kell változtatni az intézményrendszereket, hogy azok helyes szerkezeteket határozzanak meg, majd ezek együttesen megerősítsék azokat az értékeket, amelyeket a nevelés közvetít a társadalom számára. Minden változtatásnál, az értékek kialakításánál, az intézmények és struktúrák átalakításánál is szem előtt kell azonban tartani, hogy az emberek és az emberiség önmérséklése nélkül nincs fenntarthatóság.

A fenntartható fejlődésre törekvő iskola ismérvei

A világ jobbításának kulcsát az emberek a technikai haladásban és az ehhez kapcsolódó ismeretek bővülésében látják. Az iskola ezért egyre inkább az oktatás intézményévé vált, és háttérbe szorult a teljes, a minden tekintetben művelt, bölcs és világlátó, a nemzeti kultúrában meghatározott értékeket hordozó, az erkölcsi normákhoz ragaszkodó emberek megformálásának az igénye. Az iskolától az anyagi gyarapodásra kihegyezett világ speciális tudású szakembereket követel, olyanokat, akik tudásukban és viselkedésükben rövid idő alatt képesek alkalmazkodni a gyorsan változó társadalmi-gazdasági környezet igényeihez. Ebben a követelményrendszerben a hosszú távú megfontolások, a bölcsesség, az értékekhez való ragaszkodás, az erkölcsi megfontolások akadályává válnak a gyors anyagi gyarapodásra vágyó egyéneknek és társadalomnak. Közhely, hogy a modern világ sokkal inkább értékválsággal küzd, mint pénzügyivel vagy gazdaságival. A fenntartható fejlődés értékeire nevelő iskolának nem kevesebbet, mint ezt a helyzetet kellene orvosolnia.

Angol viselkedéskutatók az ún. *jéghegy modellt* állították fel az emberi viselkedés mozgatóinak értelmezése érdekében. A modell lényege, hogy a jéghegy csúcsa (jelen esetben az egyén vagy egy közösség vi-

20 selkedése), ami a tenger szintje felett van, az a látható és mérhető, míg a jéghegy alapzata, ami a tenger szintje alatt van, az nem látható, és közvetlenül nem is mérhető. Az ilyen mélyen rejlő, a viselkedést meghatározó tényezőkön a modell alkotói az értékek, a hit, az érzések és a gondolatok hierarchiáját értik. Az időben gondolataink és érzéseink gyorsan változnak, míg hitünk, de leginkább értékeink: stabilak. Az életkor, a szocializáció előrehaladtával folyamatosan nő e két utóbbi stabilitása. Nyilvánvaló tehát, ha valakinek vagy valakiknek a viselkedésén szeretnénk változtatni, akkor a viselkedést alakító okokat, vagyis az értékeket kell megváltoztatni.

Az értékek megváltoztatásához az értékeket meghatározó feltételek megváltoztatása is elkerülhetetlen. Minden és mindenki, aki körülötünk van hat az értékeinkre. Szüleink, velünk egykorú társaink, tanáraink, példaképeink, a híres emberek és sztárok, az élénk állított jónak vagy rossznak ítélt példák, a médiából sugárzó vélemények, a hírek, a közbeszéd, a politikai vélekedések, a bennünket körülvevő tárgyi világ, az épített és természetes környezet, egyszóval a bennünket körülölelő tárgyi és szellemi kultúra egésze megszabja az értékeinket. Értékeinket tehát nem kizárólag a család vagy az iskola, egyik vagy másik szereplő, hanem az egész közeg együttesen fogja megszabni. Az iskola ebben egy szereplő, amelynek a fontossága kiemelkedik, mivel abban az életkorban töltünk el sok-sok időt ebben az intézményben, amelyben értékeink még jól formálhatók. Az iskola által felmutatott példák ezért meghatározók a fenntarthatóságára való nevelésben.

Természetesen az elsődleges feladat, hogy azok, akik az értékek formálására vállalkoznak maguk is helyes értékrenddel bírjanak.

A környezeti nevelő mindent elkövet, hogy az oltalmába vett közösséget a helyes életmódra, értékekre, szemléletre és viselkedésre nevelje. A fiatalok általában lelkesek és fogékonyak az újra. Ám amikor elhagyják a nevelés színhelyét, a való világban találják magukat, egy olyan közegben, ahol a tanult viselkedési minta megélésére nem alkalmas a környezet, sőt azzal ellentétes értékeket sugároz. Nyilvánvaló, hogy

kellenek példák, példaképek, kell, hogy a család, a barátok, a bennünket körülvevő világ, az összes struktúra a helyes viselkedést sugározza.

21

*„Egy anya elvitte Mahatma Gandhihoz a kisfiát. Így könyörgött:
– Kérlek Mahatma, mondd meg a fiamnak, hogy ne egyen cukrot.
Gandhi egy pillanatra megállt, aztán azt mondta:
– Két hét múlva hozd vissza a fiadat. – A meglepett asszony
megköszönte a dolgot és azt mondta, így is fog tenni.
Két héttel később az asszony visszatért a fiával. Gandhi a gyerek
szemébe nézett és azt mondta:
- Ne egyél cukrot!
Hálásan, de meghökkenve kérdezte meg a nő:
– Miért mondtad azt, hogy két hét múlva hozzam vissza? Akkor is
megmondhattad volna neki ugyanezt.
Gandhi azt válaszolta:
– Két héttel ezelőtt még én is ettem cukrot.”
„Testesítsd meg azt, amit tanítasz, és csak azt tanítsd, amit
megtettesítesz.”*

(Dan Millman – A békés harcos útja)

A fenntarthatóságra való nevelés legnagyobb buktatója, ha mi magunk is „cukrot eszünk”. Kevés, hogy egy-két ember „nem eszik cukrot”, ha azt látjuk a társadalomban, hogy a fő trend a „cukorevés”. Hogyan szervesülhet az a szemlélet egy tanulóban, hogy válogassa meg, hogy miből, mennyit fogyaszt, és csökkentse fogyasztásán keresztül az ökológiai lábnyomát, ha a társadalomban az a trend, hogy növelni kell a fogyasztást annak érdekében, hogy nőjön a gazdaság teljesítménye. Ha nap mint nap azt sugallja a média és a közbeszéd, hogy növelni kell a fogyasztást, mert ez szolgálja az anyagi gazdagodásunkat, akkor hogyan hiszi el a tanuló a tanárának ennek az ellenkezőjét? Lehetséges az, hogy ellentétes értékekre neveljünk, mint amelyek a társadalmat dominálják? Ha nem lehetséges, akkor hogyan érhetünk el változásokat?

A fenntarthatóságnak megfelelő helyes értékrend, ha az emberiség által vallott egyetemes értékek közül egyet sem emelünk ki túlzottan,

22 hiszen ha ezt tesszük, akkor a kiemelt érték vezérli világunkat, és a többit elhanyagoljuk. Mai világunkat az anyagi értékek túlértékelése jellemzi, és ennek elérése érdekében feláldozzuk a legtöbb értéket: baráti és családi kapcsolatokat; egészségünket; biztonságunkat; a környezet jó minőségét stb. Pedig tudjuk, hogy „nem csak kenyérral él az ember”, szükségünk van mások és önmagunk megbecsülésére, hitünkre, a kenyeret adó búzára és a búzát adó termőföldre. A „nem csak kenyérral él az ember” nem azt jelenti, hogy a kenyér és az anyagiak nem fontosak az életünkben, csupán arra figyelmeztet, hogy más is fontos, hogy annak a másnak a hiánya egyenrangú vagy rosszabb a kenyér hiányánál. Rosszabb, mert ha egészségünket, környezetünket áldozzuk fel a „kenyérért”, akkor végül kenyerünk sem lesz.

Az értékek egyensúlya feltételezi ismereteink egyensúlyát is, vagyis a holisztikus, a teljességre, az összefüggések megismerésére irányuló látásmódra való nevelés elsődleges egy fenntarthatósági célokat kitűző iskola számára. A holisztikus látásmód nem ellensége az analitikus ismerteknek, ellenkezőleg, keretbe, rendszerbe foglalja azokat, értelmet ad a részismereteknek, megítéli azok hasznosságát az egész szempontjából.

A fenntarthatósági törekvések megkövetelik a bölcsességre való nevelést. A túl sok ismeret átadására törekvő iskola maga gátolja meg, hogy az ismertek bevésődjenek (a sokból sokat lehet feledni). Az ismeretek hasznosságát pedig mindig a bölcsesség adja. A világ szempontjából nem csak az a lényeges, hogy mennyi ismerettel rendelkezünk, hanem azt milyen bölcsességgel tudjuk felhasználni az emberiség javára. Nem elég a tudás társadalma, bölcs társadalomra is szükség van! A történelem során bebizonyosodott, hogy tudásunk változó, hiszen egy megismerhetetlen világról alkotunk képet, amelyet folyamatosan javítunk. A tökéletlen alkalmazásából származó hibákat viszont a bölcsesség képes elkerülni. A tudás változó, a bölcsesség ehhez képest állandó. Tudásunkat használhatjuk jóra és rosszra, építésre és rombolásra, értékeink, erkölcsünk, bölcsességünk dönti el, hogy melyik lesz a végeredmény.

A fenntarthatóság ismereteit és szemléletét közvetítő iskola biztosítja a szerves tanulás lehetőségét. Nem oktat, hanem biztosítja a tanulás feltételeit. A szerves tanulás az ismeretek tapasztalás útján történő elsajátítása és elmélyítése, gyakorlati ismeretszerzés. Ennek a bázisa az iskola, de színtere a társadalmi környezetünk, ahol megtapasztaljuk életünk ellentmondásait a fenntarthatóság elveivel.

A fenntarthatóságra nevelő iskola nem zárja be kapuit az általa érintett közösség előtt, hanem a tanulókon, munkatársakon keresztül a fenntarthatóság szemléletével és ismereteivel átszövi társadalmi környezetét.

A fenntarthatóságra törekvő iskola úgy méri meg az általa közvetített ismereteket, szemléletet és értékeket, hogy azok használhatóságát megméri a környezetében lévő fenntarthatatlansági gondok megoldásával. Az iskola ezzel a tanárok, szülők, tanulók közös munkájának színterévé válik, amelyben a tanulók felkészülhetnek a közösségi szerepvállalásra.

A fenntartható társadalom ideálja a szellemi, lelki, érzelmi és testi harmóniában lévő egészséges, teljes ember. A fenntarthatósági célokat kitűző iskola a szellemi gyarapodás elsőbbsége helyett a négy jellemzővel együttesen és harmonikusan foglalkozik. Szellemi gyarapodásunk értelmetlen lelki, érzelmi, fizikai egészségünk nélkül.

Az iskola minden szereplője, tanárok és diákok egyaránt mások elismerésére, megbecsülésére vágyik. Mindenki mások figyelmét, törődését, szeretetét szeretné megkapni. Ez a látszólag fáradtságos kölcsönös figyelem az alkotó munka legfontosabb hajtóereje.

Az iskolában azokat oktatjuk, neveljük, akiké a jövő. A jövőt pedig mindig a jelenben határozzuk meg. Ezért a fenntarthatóságra törekvő iskola elismeri a jövő generációk jogát arra, hogy saját jövőjüket befolyásolhassák. A jövővel való foglalkozás a legjobb motivációja a holisztikus gondolkodásnak, jelen cselekvéseink jövőbeli következményeinek átlátására.

24 A fenntartható fejlődés a környezet és fejlődés minden kérdésnek egy rendszerben való kezelését igényli. Ez adja számunkra azt a feladatot, hogy a világot elkülönülő tantárgyakra taglaló szakismereteket úgy rendezzük össze, hogy azok egyetlen multidiszciplinaként alkalmasak legyenek a világlátó ember megformálására.

A fenntartható fejlődésre törekvő iskola folyamatot tervez, amelyben a kezdeti, egyszerű lépésekből kiindulva egy önjavító mechanizmust állít fel, amely mindig egy magasabb minőségi fokra törekszik.

Végül, de nem utolsósorban az iskolának mint fizikai struktúrának támogatnia kell a fenntartható fejlődés értékeinek, szemléletének, ismereteinek megszerzését. Az épített környezet és működési mód visszahat az iskolai szereplők tudatosságára. Egy környezetbarát módon kialakított iskola nagyban befolyásolja a benne tanulók és dolgozók környezeti szemléletének alakítását, ez is nevel mindennapi megnyilvánulásán keresztül. De ugyanilyen fontos az iskola tisztsága, jó külleme, komfortossága ahhoz, hogy a benne tanulókat a jó környezeti minőség segítse a munkában.